

10. Козаченко І. П. Проблеми правових відносин і законності в оперативно-розшуковій діяльності / І. П. Козаченко // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 3.

11. Козаченко І. П. Правові морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності : монографія / І. П. Козаченко, В. Л. Регульський. – Львів : ЛІВС при НАВС України, 1999. – 219 с.

12. Грохольський В. Л. Реалізація і дотримання конституційних принципів в оперативно-розшуковій діяльності / В. Л. Грохольський // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1998. – № 3.

13. Піскун С. М. Організація та здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ : науково-практичний посібник / Піскун С. М. – Х., 2003. – 50 с.

14. Піскун С. М. Поняття та предмет прокурорського нагляду в оперативно-розшуковій діяльності міліції / С. М. Піскун // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 22.

15. Никифорчук Д. Й. Контрольована поставка наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів / Д. Й. Никифорчук // Науковий вісник НАВСУ. – Ч. 2. – 2002. – № 1.

УДК 343.22(477)

Т. С. Батраченко, кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінально-правових
дисциплін та оперативно-розшукової діяльності
Академії митної служби України

ВИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Досліджено відповідність між окремими нормативними актами для визначення основних напрямків удосконалення та систематизації законодавства про кримінальну відповідальність юридичних осіб. Сформульовані й аргументовані в дослідженні теоретичні положення, висновки та пропозиції можна використати як у науково-дослідній, так і в правозастосовній діяльності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; юридична особа; антикорупційне законодавство; криміналізація.

Проведен анализ соответствия между отдельными нормативными актами для определения основных направлений совершенствования и систематизации законодательства по уголовной ответственности юридических лиц. Сформулированные и аргументированные теоретические положения, выводы и предложения могут быть использованы как в научно-исследовательской, так и в правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: уголовная ответственность; юридическое лицо; антикоррупционное законодательство; криминализация.

In the article researched the correspondence between certain normative acts to determine the main directions of improvement and systematization of legislation about criminal responsibility of legal persons.

Key words: criminal responsibility; the legal person; anticorruption legislation; criminalization.

© Т. С. Батраченко, 2013

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку України та її прагнення до інтеграції в єдиний європейський простір потребує фундаментальних і комплексних змін у багатьох сферах життєдіяльності держави.

Однією з найактуальніших проблем під час проведення кримінально-правових реформ у сучасних країнах світу, зокрема в державах пострадянського простору, є кримінальна відповідальність юридичних осіб. Аналіз діяльності юридичних осіб засвідчує, що складна організаційна структура підприємств, значна кількість осіб, залучених у сферу цієї діяльності, а також певна децентралізація управління сприяє збільшенню фактів учинення протиправних дій, у тому числі корупційних. Саме тому виникла потреба запровадити прямі каральні санкції безпосередньо до юридичної особи, що стане закономірною спробою посилити контроль за негативними наслідками господарської діяльності.

Так, для подолання окреслених проблем, приведення положення вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у цій сфері, а також для виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України щодо відповідальності юридичних осіб у квітні–травні Верховна Рада України прийняла низку законів для посилення боротьби з корупцією. Спершу Законом від 18.04.2013 р. № 221-VII було викладено в новій редакції ряд статей Кримінального кодексу України, що стосуються кримінальної відповідальності за корупційні діяння. Згодом згідно із Законом від 14.05.2013 р. № 224-VII розширено зміст та обсяг антикорупційних обмежень для чиновників. І нарешті, в Законі № 2990 (набере чинності 01.09.2014 р.) закріплено кримінальну відповідальність юридичних осіб за вчинення їх посадовими особами корупційних діянь [7].

Слід зазначити, що найбільший резонанс викликало прийняття останнього закону, який, на нашу думку, не відповідає нормам Загальної частини Кримінального кодексу України, що на практиці може призвести до виникнення правових колізій, а сама концепція прийнятих законодавчих актів суперечить положенням Конституції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складність та неординарність цієї проблеми привернула увагу багатьох науковців, про що свідчить значна кількість публікацій. Зокрема, питання визнання юридичної особи суб'єктом злочину досліджували такі вчені: Р. В. Вереша, В. А. Власихіна, Б. В. Волженкін, С. Б. Гавриш, В. К. Гришук, У. С. Джекабаєв, С. Г. Келіна, І. Д. Козочкін, І. В. Красницький, В. М. Кудрявцев, В. В. Лунєєв, О. О. Михайлов, А. В. Наумов, А. С. Нікіфоров, С. І. Нікулін, І. В. Сітковський, В. Н. Смітєнко, В. С. Устинов, П. Л. Фріс та ін. Однак окреслена проблема у вітчизняному законодавстві остаточно не розв'язана.

Мета статті – аналіз нового кримінально-антикорупційного законодавства та його відповідність чинному законодавству, а також теоретичне узагальнення і можливі шляхи розв'язання деяких проблем визначення вірогідності та доцільності запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. На підставі вищевикладеного доцільно проаналізувати положення нового кримінально-антикорупційного законодавства, а саме Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)”.

Отже, за цим Законом визначено конкретний перелік злочинів, вчинення яких керівником, засновником, учасником або іншою уповноваженою особою юридичної особи від її імені і в її інтересах є підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру:

– ст. 209 КК: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

– ст. 258–258-5 КК: терористичний акт, втягнення у вчинення терористичного акту, публічні заклики до його скоєння, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, фінансування тероризму;

– ст. 306 КК: використання коштів, отриманих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

– ст. 368–369-2 КК: отримання хабара, незаконне збагачення, комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, підкуп особи, яка надає публічні послуги, пропозиція або дача хабара, зловживання впливом.

Заходи кримінально-правового характеру суд застосовує до підприємств, установ чи організацій, крім державних органів, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними в установленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно держбюджету або місцевого бюджету, фондів загальнообов'язкового державного соцстрахування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб міжнародних організацій.

Заходи кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися до юридичних осіб:

- 1) штраф у розмірі від 5 до 75 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- 2) конфіскація майна;
- 3) ліквідація, яка застосовується судом у разі вчинення відповідними особами будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 258–258-5 КК України.

Також визначено порядок провадження стосовно юридичної особи, що здійснюватиметься одночасно з кримінальним провадженням щодо фізичних осіб, які від імені та в інтересах цієї юридичної особи вчинили злочин [3].

Перш за все, заслуговує на увагу положення щодо можливості притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності незалежно від факту наявності її вини, лише на підставі визнання винною у вчиненні злочину особи, уповноваженої діяти від її імені.

Так, можливість накладення кримінального покарання на юридичну особу без доведення факту наявності її вини у вчиненні злочину суперечить положенням ст. 62 Конституції України, відповідно до якої особа не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [4, ст. 62]. Отже, наявність вини – обов'язкова умова притягнення особи (фізичної чи юридичної) до кримінальної відповідальності.

У зв'язку з цим виникає запитання, чи може юридична особа бути винною у вчиненні злочину. Відповідно до ст. 23 КК України вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності [5, ст. 23].

Погоджуючись із Р. В. Верешєю, слід зазначити, що вина характеризується такими ознаками: зміст, форма, сутність та обсяг [1, 127]. Крім того, О. І. Рарог виділяє таку категорію, як ступінь вини [6, 14].

Зміст вини утворюють інтелект і воля у певному, передбаченому законом, їх поєднанні. Предметний зміст обох цих елементів вини, тобто сукупність фактичних обставин, що мають юридичне значення, визначається конструкцією конкретного юридичного складу злочину.

Предметом свідомості (інтелекту) як елемента вини в кримінальному праві є тільки ті об'єктивні фактори, що визначають юридичну характеристику певного виду злочинів, тобто належать до його ознак.

Отже, зміст інтелектуального моменту визначається способом законодавчого опису складу злочину, а саме: усвідомлення характеру об'єкта і вчиненої дії чи бездіяльності. А в так званих матеріальних складах інтелектуальний момент охоплює, крім того, і передбачення (або можливість передбачення) суспільно небезпечних наслідків. Вольовий зміст вини також визначається конструкцією складу злочину. Предметом вольового ставлення

суб'єкта є фактично сукупність фактичних обставин, що визначають юридичну сутність діяння і утворюють склад даного злочину [6, 16]. У кримінальному законі вольовий момент описується за допомогою таких термінів, як “бажання”, “свідоме припущення”, “легковажний розрахунок на відвернення злочинних наслідків”.

На підставі вищевикладеного доцільно зазначити, що юридична особа, як штучне утворення, не наділена психікою, інтелектуальними і вольовими ознаками, відповідно, не може почуватися винною. Отже, довести наявність у її діях вини неможливо. Саме тому неможливо і притягнути до кримінальної відповідальності юридичну особу.

По-друге, введення кримінальної відповідальності юридичної особи суперечить також положенням ст. 2 КК України, відповідно до якої підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину [5, ст. 2]. Юридична особа самостійно не вчиняє і не може вчинити злочин, адже відповідно до ст. 11 КК України злочин – суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину [5, ст. 11]. Як уже зазначалось вище, юридична особа не є суб'єктом злочину й не може вчиняти винних діянь (оскільки не володіє ні волею, ні психікою), отже, немає й підстав для притягнення її до кримінальної відповідальності.

Юридична особа завжди функціонує завдяки фізичним особам, уповноваженим виконувати свої функції, які можуть усвідомлювати свої дії та керувати ними. Навіть якщо вони вчиняють злочин від імені юридичної особи та в її інтересах, це не звільняє їх від кримінальної відповідальності. Так, маючи свідомість і волю, фізичні особи завжди можуть відмовитися від виконання незаконних наказів чи розпоряджень юридичної особи і тим самим уникнути кримінальної відповідальності, яку в цьому разі може понести особа, що віддала цей наказ. Юридичні особи – організації об'єднують волю та інтереси різних осіб, починаючи від засновників (учасників) цієї юридичної особи й закінчуючи співробітниками. Кожен із них відповідно до своїх повноважень може вчиняти дії від імені юридичної особи, але часто такі дії вони вчиняють у власних інтересах. Отже, необхідність покарання в таких випадках юридичної особи за дії свого представника, щонайменше, сумнівна.

Зазначені теоретичні проблеми негативно позначаються на практиці. Скажімо, якщо директор підприємства дасть хабар (за новою термінологією, запропонує або надасть службовій особі органу влади неправомірну вигоду) за отримання цим підприємством ліцензії чи іншого дозволяючого документа, то навіть якщо після цього його звільнять із посади, це не зніме з юридичної особи кримінальної відповідальності. Більше того, з моменту вчинення директором такого злочину може минути значний період (до 15 років, не враховуючи переривання строку давності), за яких у юридичної особи може змінитися не лише керівництво, але й склад учасників, проте вона мусить нести кримінальну відповідальність за колишні дії свого попереднього керівника [2].

Окреслене вказує на теоретичну та практичну недоцільність уведення кримінальної відповідальності юридичної особи. Власне, якщо бути послідовним і дотримуватись принципу рівності всіх суб'єктів права перед законом, то робимо висновок про можливість притягнення до кримінальної відповідальності і державного органу, уповноважена особа якого вчинила корупційне діяння чи сприяла тероризму. Законодавець під час прийняття Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб” передбачив, що заходи кримінально-правового характеру не може бути застосовано судом до державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку. Однак у такому разі стає незрозуміло, чи було дотримано основних принципів, серед яких один із основоположних – рівності всіх суб'єктів права перед законом. Саме тому виникають сумніви щодо соціальної корисності та законності діяльності прийнятого нормативно-правового акта.

З урахуванням цих ключових і принципових зауважень до Закону № 2990 залишається невирішеним питання виконання Україною зобов'язань, узятих нею під час ратифікації Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму.

Але, по-перше, під час підписання цих документів треба було враховувати положення ч. 2 ст. 9 Конституції України, відповідно до яких укладення міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, можливо лише після внесення певних змін до Конституції України, й не ратифікувати документи, положення яких суперечитимуть Конституції України. По-друге, зазначені документи не зобов'язують Україну вводити саме кримінальну відповідальність юридичних осіб. Відповідно до ч. 2 ст. 10 Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, наприклад, відповідальність юридичних осіб може бути кримінальною, цивільною або адміністративною.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Питанню кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні присвячено низку законів і підзаконних актів, однак вони не становлять єдиної цілісної системи, допускають різноманітні тлумачення, суперечить один одному.

Погоджуючись із думкою більшості вчених та практиків у галузі кримінального права, слід зазначити, що питання притягнення до відповідальності юридичних осіб має вирішуватися тільки за допомогою адміністративного й цивільного права України. Крім того, криміналізації відповідальності юридичних осіб мало передувати ґрунтовне наукове дослідження цього питання, а також належне узгодження з чинним вітчизняним законодавством. З огляду на це можна стверджувати, що введення саме кримінальної відповідальності не є нагальною потребою, а криміналізація відповідальності юридичних осіб теоретично і практично невиправдана.

Література

1. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : підручник / Вереша Р. В. – К. : Атіка, 2005. – 224 с.
2. Депутати мають намір встановити кримінальну відповідальність юросіб [Електронний ресурс] // Юрліга. – Режим доступу : <http://www.jurliga.ligazakon.ua/news/2013/5/23/90717.htm>.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/314-18>.
4. Конституция Украины. – Х. : Парус, 2013. – Ст. 62.
5. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – Х. : Одиссей, 2007. – Ст. 23, 11.
6. Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений : монография / А. И. Рарог. – М. : Профобразование, 2001. – 133 с.
7. Хахула М. Прийнято закон про кримінальну відповідальність [Електронний ресурс] / М. Хахула // Юрліга. – Режим доступу : <http://www.jurliga.ligazakon.ua/news/2013/5/23/90743.htm>.